

“यंदा सुट्टीत डॉ. काका आपल्याकडे येणार आहेत” एक पोस्टकार्ड वाचत माझे वडील उद्गारले.

“एकटेच ?” मी विचारले.

“नाही... सहकुटुंब सहपरिवार”.

वडिलांनी केलेला खुलासा ऐकून मी आणि माझा धाकटा भाऊ आनंदलो. आम्ही त्यावेळी शाळेत होतो, आणि जरी डॉक्टर काका काव्य-शास्त्र विनोदाकरिता प्रसिद्ध होते, तरी आमचा ‘इंटरस्ट’ होता, त्यांच्या तीन मुलांत... अनंत-यशवंत-शरद या त्रिकुटात. कारण नात्याने ते आमचे मामा लागत असले, तरी जवळजवळ समवयस्कच होते.

डॉक्टर काका म्हणजे डॉ. रामचंद्र चिंतामण श्रीखंडे, माझ्या आईचे सखे काका. व्यवसायाने ते औषध देणारे डॉक्टर असले, तरी त्यांचा पिंड साहित्यिकाचा होता. त्यांचा जन्म ८ जानेवारी १८९९ रोजीचा, म्हणजे १९९९ हे त्यांचे जन्मशताब्दी वर्ष. त्या निमित्ताने एका अनोख्या व्यक्तिमत्त्वाचा परिचय त्यांच्या काही आठवणींतून देण्याचा हा प्रयत्न !

डॉक्टर श्रीखंडे यांचा जन्म कोल्हापूर जिल्ह्यात गारगोटीजवळ शेलोली या खेडेगावी झाला. शालेय शिक्षण कोल्हापुरात राजाराम हायस्कूलमध्ये व कॉलेजातील शिक्षण आधी कोल्हापुरात राजाराम कॉलेजात व नंतर वैद्यकीय शिक्षण मुंबईत ग्रॅंट मेडिकल कॉलेजमध्ये झाले. पुढे त्यांनी कोल्हापुरात भेंडे गल्लीत स्वतःची मेडिकल प्रॅक्टिस सुरु केली.

पुढे १९४२ मध्ये दुसऱ्या महायुद्धाच्या काळात त्यांनी सैन्यात सिव्हिलियन मेडिकल प्रॅक्टिशनर म्हणून नोकरी धरली आणि बलुचिस्तानात व्हेट्झा येथे रुजू झाले. पुढे १९४३ मध्ये किंग्ज कमिशन घेऊन कॅप्टनच्या उपाधीसकट ते पुण्यापासून व्हेट्झा-साहोर ते त्रिचनापल्ली व इफाळपर्यंत फिरले. त्याकाळाचा एक चित्तरारक अनुभव सांगण्यासारखा आहे.

सन १९४४ मध्ये इफाळ ही युद्धभूमी झाली होती. त्यांच्या देखरेखीखाली ‘आर्मी

माझे ‘सुश्लोक’ आजोबा

— जयंत नारळीकर

हॉस्पिटल’ उघडण्याचे काम होते. डॉ. श्रीखंडे, नव्हे कॅप्टन श्रीखंडे, यांनी झोपड्या उभारून रुग्णालयाचे सर्व आवश्यक विभाग सुरु केले. जपानी आक्रमक ब्रम्हदेश सीमेवर आले होते आणि तिथे पेटलेल्या युद्धात जखमी झालेले सैनिक- हिंदी तथा युरोपियन - इफाळला येत. त्यांची निगा राखताना कॅप्टन श्रीखंडे यांना रात्रीचा दिवस करावा लागे. त्यातून कोणी तरी आसपासच्या जंगलात वणवा पेटवून देई. तेव्हा त्यापासून हॉस्पिटल सुरक्षित ठेवणे ही वेगळीच जबाबदारी. त्या आगीवर नियंत्रण करायला जवळपास असलेली कुमक घेऊन डॉक्टरसाहेबांनाच दौडावे लागे. अशा ‘सामान्य’ परिस्थितीत अखेर शत्रूचाच वेडा बसून आपत्कालीन स्थिती उद्भवली. गनीम सर्व बाजूंनी जवळ सरकत असल्याचे कळत होते, त्यामुळे पीछेहाटीला मार्ग नव्हता. अखेर त्यांना आणि त्यांच्या तुकडीला रग्यांसकट एअर लिफ्ट करण्यात यश आले आणि ते सर्व कोमिल्ला येथे सुखरूप पोचले.

लहानपणी आजोळी कोल्हापुरात गेल्यावर डॉक्टर काकांकडून अशा युद्धस्य कथा रम्या ऐकायला मिळत. पण त्यावेळी अर्थातच आम्हा मुलांना युद्धाची ‘दुसरी बाजू’ कळत नसे - जिथे उद्दिष्ट गाठण्यासाठी मानवाबरोबर मानवतेची पण हत्या होते. आज कल्पना करताना वाटते की, डॉक्टरकाकांची तो हिंसाचार जवळून पाहताना काय प्रतिक्रिया झाली असेल ?

कारण डॉक्टर श्रीखंडे तथा कॅप्टन श्रीखंडे हे मनाने कवी श्रीखंडे होते. या लेखाचा उर्वरित भाग त्यांच्या काव्यप्रतिभेचा

आठवणी व आख्यायिकांबद्दल आहे.

* * *

शेलोली म्हणजे ‘शैलालि’चा अपभ्रंश, असे डॉक्टर काका म्हणत. त्या डोंगरांच्या रांगेत वेदगंगा नदी वाहते. काही वर्षांपूर्वी मी त्या भागात गेलो होतो, तेव्हाही त्याची निसर्गरम्यता टिकून होती. कारण तो भाग मागासलेला ! शहरीकरणाकडे प्रगतीच्या नावाखाली निसर्गावर आडवे-तिडवे आघात अजून सुरु झाले नव्हते. म्हणून इथल्या

परिसरात लहानपणीच डॉक्टर काकांमधला कवी जागा झाल्यास नवल नाही. शाळा-कॉलेजात त्यांच्या काव्यप्रतिभेला बहर येत गेला. ग्रॅंट मेडिकलचे विद्यार्थी असतानाच त्यांनी ‘गीतगोविंदा’चा काव्यानुवाद केला... गीतगोविंदाचा ‘सुश्लोक गोविंद’ झाला. वास्तविक तो पूर्णत्वास येत असताना डॉक्टर काका बरेच आजारी होते. दीर्घकालीन ज्वरातून आपण उठतो का नाही, अशी शंका त्यांच्या मनात आली; पण काव्यात रमता रमता ज्वर केव्हा पसार झाला, हेच कळले नाही. आणि तिथूनच सुश्लोकमालेची सुरुवात झाली. जयदेवाच्या गीतगोविंदाचे सुश्लोक

१९९९ हे रा. चिं. श्रीखंडे यांचे जन्मशताब्दी वर्ष. पन्नास वर्षांपूर्वीच्या काळात त्यांच्या कार्याचे तत्कालिन साहित्यिकांनी कौतुक केले होते. १९५९ च्या मिरज येथील साहित्य संमेलनाच्या अध्यक्षपदासाठीच्या यादीत त्यांचे नावही सुचवले होते. त्यांच्या अनुवाद काव्य रचनांची आठवण करून देणारा हा लेख...

गोविंद १९३४ चे; तर कालिदासाच्या कुमार संभवाचे सुश्लोक कुमार १९४० मध्ये झाले. त्या पुढचा सुश्लोक मेघ हा १९५० मध्ये प्रसिद्ध झाला असला, तरी त्याची रचना लष्करी नोकरीत असताना झाली होती. तेव्हा मेघदूतातल्या यक्षाप्रमाणे डॉक्टरसाहेबांच्यावरदेखील पत्नीपासून दूर

राहण्याचा प्रसंग आला होता. या सर्वच रचना प्रासादिक भाषेत अवतरल्या असून त्यांच्या काव्यसंपदेचा गौरव राजकवी भा. रा. तांबे, न. चिं. केळकर, डॉ. चिंतामणराव देशमुख, पं. महादेवशास्त्री जोशी, म. म. दत्तो वामन पोतदार, वि. स. खांडेकर, आचार्य अत्रे आदींनी मुक्तकंठाने केला होता. पं. महादेवशास्त्री म्हणतात, “मराठी वाङ्मयाच्या इतिहास लेखकाला अनुवाद कवींचा परामर्श घेताना डॉ. रा. चिं. श्रीखंडे यांचे नाव ‘श्री’काराने आणि गुणसंपदेनेही पहिलेच लिहावे लागेल.”

* * *

डॉक्टर काका जेव्हा बनारसला आमच्याकडे आले, तेव्हा त्यांनी आणखी एक ग्रंथरूपी किल्ला आपल्या सुश्लोक शैलीने सर केला होता. तो म्हणजे तुलसीदासाच्या ‘रामचरितमानस’सारख्या ग्रंथराजाचा. ज्याप्रमाणे महाराष्ट्रात संतवाङ्मयाने समाजाला मार्गदर्शन केले, तसेच गंगा-यमुना काठच्या हिंदी भाषिकांना तुलसी रामायणाने. हिंदीतला हा अमोल ठेवा मराठी भाषिकांपुढे यावा, अशा उत्कट भावनेने डॉक्टर काका रामचरितमानसाकडे वळले होते.

परंतु इथे एक फरक होता. त्यांचे संस्कृत भाषेवर प्रभुत्व होते. मराठीप्रमाणे संस्कृतमध्ये ते श्लोकरचनाही करू शकत होते. हिंदीचा त्यांचा परिचय दूरचा. त्यातून तुलसीरामायणातल्या ‘अवधी’चा परिचय अत्यल्पच; परंतु आपल्या चिकाटीने डॉक्टरकाकांनी या अडचणीवर मात केली आणि अखेर ‘सुश्लोक मानस’ निर्माण झाले.

रामचरित मानसात सामान्य माणसाला पटेल, रुचेल, त्याला काहीतरी शिकवून जाईल अशा भाषेत रामकथा सांगितली आहे. तेच उद्दिष्ट डोळ्यापुढे ठेवून डॉक्टरांनी रसाळ मराठीत तुलसीदासाचे कसब अनुदित केले आहे. एकच उदाहरण पहा. जेव्हा बनवासात जायला निघालेले राम, लक्ष्मण, सीता नदीपार जाऊ इच्छितात, तेव्हा नाववाला तयार होत नाही - ‘मागी नाव न केवटु आना। कहइ तुम्हार मरु मू

जाना !’ सुश्लोकमानसात हा प्रसंग अस मांडला आहे :

तो नाव मागवि परी गुह आणि ना ती। आले कळोन तुमचे मज वर्म हाती।। हे बोलती रघुपती। तुमच्या पदाब्जी। आहे रजांत किलि, मानुषकारिणी जी।। ते स्पर्शांत रज शिला बनली सुतारी। हे काण्ठ तों मूडु शिलेहुनि योन भारी।। नौका मदीय जर हो गृहिणी मुनीची। माते उरल न तरी उपजीविकाधि।।

माझे शिक्षण हिंदीतून झाल्याने हा प्रसंग हिंदीतल्या एका धड्यात होता. म्हणून मला त्याचे विशेष रसग्रहण करता आले.

काशीतल्या हिंदी भाषेच्या साहित्यिकांना डॉक्टर काकांचा हा नवा उपक्रम पुष्कळ रुचला. आमच्या घरी द्विभाषिक चर्चा रंगल्या आणि या उपक्रमावर डॉक्टर काकांना हिंदीतून भाषण नागरीप्रचारिणी सभेने ठेवण्यात आले होते. मी आणि भाऊ आमच्यावर त्यांना भाषणाच्या जागी नेऊन आणण्याची जबाबदारी टाकण्यात आले होती. शुद्ध हिंदीवर भर देणाऱ्या नागरीप्रचारिणी सभेच्या दिग्गजांपुढे आपल्या मराठीमिश्रित हिंदीत डॉक्टर काका कसे व्याख्यान देतील, याबद्दल आमच्या मनात धाकधूक होती; परंतु ते जमेल तर बेधडक बोलत गेले आणि श्रोते कौतुकात ऐकत होते.

मला वाटते, भाषे-भाषेवरून उद्भवणाऱ्या वादांवर एक तोडगा म्हणजे अनुवाद-वाङ्मयाला उत्तेजन देणे. जसे आपण एकमेकांच्या भाषांतल्या साहित्यातला आस्वाद घेऊ शकलो त्यांतील वैचारिक प्रगल्भता अनुभवू शकलो. एकमेकांच्या सामाजिक परंपरांची चित्रे पाहू शकलो, तर बरेचसे वाद तिथल्या तिथे जिरून जातात.

अशा पार्श्वभूमीवर रा. चिं. श्रीखंडे यांच्या साहित्यिक कार्याचे मूल्यमापन नव्याने होणे आवश्यक आहे. त्यांच्या जन्मशताब्दी वर्षात त्यांच्या सुश्लोक मालेचे आठवण करून देण्यात मला अभिमान वाटतो.